

Rozdział IV

PRAKTYCZNE ASPEKTY OCHRONY WOLNOŚCI I PRAW PODSTAWOWYCH

dr JOANNA HELIOS
Katedra Teorii i Filozofii Prawa
Uniwersytet Wrocławski

PRAWA CZŁOWIEKA WOBEC ZASTOSOWAŃ WSPÓŁCZESNEJ BIOLOGII I MEDYCYNY – UWAGI W KONTEKŚCIE PROBLEMATYKI KLONOWANIA

Nowa wiedza genetyczna i nowe dostępne techniki stwarzają obecnie możliwości, które były kiedyś niemożliwe do realizacji. Moralne decyzje wymagają od poszczególnych osób i społeczeństw wytyczenia linii i określenia, co jest dobre, co złe, co dozwolone, a co nie. Tego typu decyzje są arbitralne i opierają się na zestawieniu korzyści i stron ujemnych. Muszą także uwzględniać aspekty religijne i kulturowe¹.

W dyskusji nad klonowaniem człowieka i embrionalnymi komórkami macierzystymi wkracza się na teren fundamentalnych wartości i praw człowieka. W owej dyskusji ścierają się racje za poszanowaniem prywatności życia i autonomii jednostki w sferze związanej z prokreacją, ochroną godności i integralności każdej osoby, przeciwko instrumentalnemu traktowaniu drugiego człowieka, z racjami za wolnością badań naukowych².

Dynamiczny rozwój nauki i techniki stwarza coraz większe możliwości kontrolowania i ingerowania w najbardziej skomplikowane procesy biologiczne, a zarazem budzi wiele kontrowersji i obaw natury moralnej, etycznej i prawnej³.

Biotechnologia stawia ludzkość w całkowicie nowej sytuacji z uwagą na możliwość radykalnej zmiany samej natury biologicznej człowieka. Roztaczając wizje życia wolnego od chorób i cierpień fizycznych, a nawet obiecując pewien rodzaj nieśmiertelności, podważa jednocześnie przeświadczenie o wyjątkowym statusie człowieka, bazując na przekonaniu o niezmiennej duchowej istocie człowieczeństwa. Współczesny człowiek stoi przed dylematem: czy pierwszeństwo ma człowiek, jego potrzeby i pragnienia, czy postawić na godność człowieka, opartą na nietykalnej i duchowej naturze ludzkiej⁴.

Wiedza z zakresu biologii człowieka, z chwilą jej wykorzystania do kształtowania następnych pokoleń, może zaburzyć struktury rodzinne i społeczne oraz odebrać

-
- 1 P.C. Winter, G.J. Hickey, H.L. Fletcher, *Genetyka*, przeł. W. Prus-Głowacki, wyd. II popr. i unowoc., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 416.
 - 2 J.E. Kapelańska, *Klonowanie człowieka i embrionalne komórki macierzyste w świetle prawa międzynarodowego i porównawczego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 104.
 - 3 L. Pawelczyk, A. Sokalska, *Klonowanie, hodowla komórek macierzystych*, [w:] *Klonowanie i wykorzystanie komórek macierzystych wyzwaniem dla medycyny, etyki, prawa i społeczeństwa*, red. L. Pawelczyk, J. Wiśniewski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2007, s. 11.
 - 4 J. Such, *Klonowanie i regulacja*, [w:] *iw.*, s. 41–42.

istocie ludzkiej jej człowieczeństwo. Postęp nauk biologicznych pozwolił rozszyfrować unikalność natury ludzkiej. Postęp biotechnologii w zastosowaniu rozrodu człowieka może mu odebrać godność ludzką⁵.

Dzisiejsza nauka rozwija się niezwykle intensywnie. Opracowanie ma stanowić refleksję i otworzyć dyskusję nad zgodnością/niezgodnością z prawami człowieka stosowania najnowszych wynalazków z różnych dziedzin nauki (biologia, inżynieria genetyczna, medycyna). Prezentowana problematyka generuje wiele problemów o charakterze etycznym. Współczesne osiągnięcia z dziedziny biologii, inżynierii genetycznej, medycyny są szczególnie intrygujące i często kłopotliwe pod względem oceny. Ogólnie rzecz biorąc, nauka dostarcza coraz więcej metod umożliwiających manipulowanie organizmami żywymi. Do niedawna te metody były uważane za niemożliwe do wykonania. Pojawiły się nowe specjalizacje medyczne budzące społeczne zainteresowanie i trudne do jednoznacznego rozstrzygnięcia w kontekście praw człowieka i związanej z nimi etyki. Szereg kwestii związanych z koncepcją osoby ludzkiej i wynikającą z niej problematyką wartości ludzkiego życia, możliwością naruszenia i zmiany genetycznej konstytucji człowieka obejmuje właśnie bioetyka, którą należy traktować jako naukę interdyscyplinarną, leżącą na styku pomiędzy medycyną, etyką a prawem, socjologią i antropologią filozoficzną⁶. Jednym z bardziej kontrowersyjnych problemów bioetyki jest klonowanie człowieka. Poniekąd aspekty prawne biotechnologii wykraczają znacznie poza obszar regulowany prawem medycznym, a bioetyka i klonowanie wiążą się nie tylko z praktykami lekarskimi⁷.

W artykule wskazuję na: po pierwsze, możliwe rozumienia i rodzaje klonowania; po drugie, tożsamość, dyskryminacje i przedmiotowe traktowanie, a także godność i integralność człowieka jako „wyznaczniki” praw człowieka w związku z klonowaniem.

1

Termin „klonowanie” pochodzi z greckiego słowa ‘klon’ i oznacza gałązkę służącą do wegetatywnego rozmnażania roślin. Ogólnie termin ten jest odnoszony do sposobu zwielokrotniania komórek i organizmów, za pomocą którego komponenty jądrowe i cytoplazmatyczne zostają równo podzielone między potomstwo, sprawiając, że powstałe po podziale osobniki są identyczne⁸. Klonowanie jest procesem rozmnażania wegetatywnego. W przebiegu tego procesu powstaje organizm lub organizmy identyczne, czasami niemal identyczne z organizmem macierzystym. Można zatem rzec, iż klonowanie jest procesem tworzenia nowych organizmów cechujących się

5 L. Kuźnicki, *Granice życia*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2006, s. 126.

6 E. Zielińska, *Prawo medyczne w Polsce*, [w:] *Teoria prawa. Filozofia prawa. Współczesne prawo i prawoznawstwo*, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1998, s. 409–410.

7 T. Twardowski, A. Michalska, *Kontrowersje – klonowanie*, „Medycyna Wieku Rozwojowego” 2001, V, supl. I do nru 1, s. 190.

8 J. de Dios Vial Correa, *Klonowanie człowieka: technika w służbie dehumanizacji*, [w:] *Klonowanie człowieka. Fantazje – zagrożenia – nadzieje*, red. B. Chyrowicz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1999, s. 108.

dokładnie taką samą informacją genetyczną jak dawca. Pierwsze próby klonowania organizmów żywych miały miejsce pod koniec lat 30. XX w. Próby te wtedy zakończyły się niepowodzeniem⁹. Trzeba mieć na uwadze, iż klonowanie zwierząt jest naturalnym sposobem rozmnażania się organizmów pierwotnych. Powstające w ten sposób nowe organizmy posiadają ten sam garnitur chromosomowy. Prezentowana forma rozmnażania ma charakter aseksualny. Forma ta nie występuje u naczelnych. Klonowanie to również wynik technik biomedycznych, przyjmujących formę transferu jądra somatycznego do pozbawionej jądra komórki jajowej, reprodukcji przez podział embrionów we wczesnym okresie, gdy komórki embriona są wielopotencjalne oraz reprodukcji organizmu z komórek macierzystych¹⁰. Z kolei klon to jeden lub wiele osobników prawie identycznych pod względem genetycznym z innym osobnikiem. Klonami naturalnymi są bliźnięta jednojajowe¹¹.

Można wskazać na klonowanie reprodukcyjne i klonowanie terapeutyczne. Klonowanie reprodukcyjne to proces, w którym zarodek jest implantowany w macicy kobiety. Ów proces ma prowadzić do narodzin dziecka będącego klonem. Celem tego rodzaju klonowania jest uzyskanie organizmu identycznego pod względem genetycznym z innym organizmem¹². Drugi rodzaj klonowania, określane jako terapeutyczne, wygląda zgoła odmiennie. W procesie klonowania terapeutycznego rozwój zarodka zostaje przerwany w bardzo wczesnym stadium blastocysty w celu pobrania z niego komórek macierzystych. Komórki macierzyste tworzą linię komórkową, która służyć ma celom badawczym¹³. Wspomniane komórki macierzyste są to komórki, które posiadają zdolność do samoodnowy, zdolne są do różnicowania, dając początek – zależnie od stadium rozwoju – wszystkim bądź wielu komórkom ludzkiego organizmu. Należy mieć na uwadze, iż wykorzystanie komórek macierzystych do tworzenia nowych komórek i tkanek nadających się do przeszczepiania stanowić może przełom w transplantologii, umożliwiając leczenie wielu nieuleczalnych dotychczasowych chorób¹⁴.

Klonowanie/inżynieria genetyczna wywołuje wiele kontrowersji, albowiem dotyczy problemu początku człowieka, z którym wiąże się kwestia statusu embrionu¹⁵. Owa debata ma w głównej mierze podłoże etyczne. Przyjmuje się, często w oparciu o argumenty religijne, że embrion od samego powstania jest istotą ludzką. W doktrynie możemy znaleźć i takie głosy, które opowiadają się za klonowaniem terapeutycznym.

9 S. Kryśka, A. Rej, M. Grajek, *Problemy prawne współczesnej inżynierii genetycznej*, <http://www.prawoimedycyna.pl/index.php?str=artykul&id=1034>.

10 N.Z. Brzózzy, *Klonowanie i teologia*, [w:] *Klonowanie i wykorzystanie komórek macierzystych wyzwaniem dla medycyny, etyki, prawa i społeczeństwa...*, s. 120.

11 J.E. Kapelańska, *op. cit.*, s. 9 i n.

12 H. Żakowska-Henzler, *Wynalazek biotechnologiczny. Przedmiot patentu*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 44.

13 J.E. Kapelańska, *op. cit.*, s. 10.

14 J.W. Ochmański, *Wybrane zagadnienia prawne regulujące problematykę komórek macierzystych*, [w:] *Klonowanie i wykorzystanie komórek macierzystych wyzwaniem dla medycyny, etyki, prawa i społeczeństwa...*, s. 191-192.

15 Szeroko na temat statusu embrionu: M. Gałązka, *Prawnokarna ochrona ludzkiego embrionu in vitro*, „Prokuratura i Prawo” 5/2007, s. 23 i n.

tycznym, gdyż embrion traktowany jest jako człowiek dopiero w momencie wykształcenia układu nerwowego i zdolności do wszelkich przejawów odczuwania¹⁶.

Zasadniczy sens klonowania bliski jest celom eugeniki pozytywnej, zmierzającej do programowania pożądaných genów, i eugeniki negatywnej, podążającej do eliminowania z genotypów szkodliwej materii. Zwolennicy klonowania utrzymują, że cele te, podobnie jak cele eugeniki, pozostają w zgodzie z najbardziej rygorystycznymi kanonami etycznymi, odrzucając pogląd, że laboratoryjna produkcja istot ludzkich sprzeczna jest z humanitarnymi prawami natury. Metodę klonowania przyjmują za dowód wielkich możliwości umysłu ludzkiego, zdolnego do kreowania własnego gatunku w warunkach sztucznych, do czego nie są zdolne same zwierzęta, rozmnażające się jedynie w sposób naturalny¹⁷.

W zakresie rozumienia klonowania wypowiedziała się Unia Europejska. W ujęciu Unii Europejskiej klonowanie jest utożsamiane z klonowaniem reprodukcyjnym, czyli sposobem sztucznego, który nie zdarza się w naturze, tworzenia nowych istot ludzkich. Konkretna technika klonowania w zasadzie nie ma znaczenia. Nie do końca jest jednak jasne, czy tak określone pojęcie klonowania obejmuje również tworzenie chimer, czyli istot powstałych z połączenia komórek pochodzących z więcej niż jednej zygoty. Poza tak rozumianym klonowaniem pozostaje zatem tzw. klonowanie niereprodukcyjne¹⁸.

2

Pojawienie się pierwszej sklonowanej owcy Dolly spowodowało szereg dyskusji tak politycznych, jak i społecznych. Uczni starali się wykazać, że klonowanie zwierząt może pomóc w wyżywieniu świata, przyspieszyć postęp medycyny i dostarczyć wielu innych korzyści. Klonowanie zwierząt w pewnym momencie przestało budzić tak wielkie emocje. Jednakże czym innym jest klonowanie ludzi. W tym przypadku sprawa komplikuje się ze względu na etykę i prawa człowieka, mimo że technologia bywa identyczna¹⁹.

Możliwości związane z klonowaniem człowieka, czyli reprodukcji go jako jednostki biologicznej genetycznie identycznej z tą, od której pochodzi, w wyniku przeniesienia jądra komórki somatycznej do pozbawionej jądra komórki jajowej, wywołało wstrząs. Procedury prowadzące do klonowania człowieka zostały odrzucone. Jednakże klonowanie mogłoby mieć za cel poza kreowaniem nowych osobników również uzyskiwanie określonych tkanek bądź linii komórkowych dla celów doświadczalnych bądź leczniczych²⁰.

16 M. Klapczyński, *Przyszłość komórek macierzystych w medycynie*, <http://ww.racjonalista.pl/kk.php>, s. 34-43.

17 R. Tokarczyk, *Prawa narodzin, życia i śmierci*, wyd. V, Zakamycze 1999, s. 36.

18 C. Mik, *Klonowanie człowieka w pracach UE*, „Medycyna Wieku Rozwojowego” 2001, IV, supl. I do nru 1, <http://www.retina-forum.pl/pdf/klon19.pdf>.

19 D. Hamer, P. Copeland, *Geny a charakter. Jak sobie radzić z genetycznym dziedzictwem?*, Wydawnictwo CiS, Warszawa 1999, s. 297-298.

20 M. Dąbska, *Bioetyka a postęp badań naukowych*, „Medycyna Wieku Rozwojowego”, 2001, V, Suplement I do nru 1, <http://www.retina-forum.pl/PDF/klon04.pdf>.

Patrząc przez pryzmat praw człowieka na problematykę dotyczącą klonowania, wskazuję trzy grupy problemów:

2.1. Tożsamość

W naukach społecznych tożsamość jest społecznie zapośredniczonym stanem umysłu i świadomości ludzkiej, formułowanym i aktualizowanym na podstawie odniesień poznawczych, moralnych i politycznych. Jest rodzajem nagromadzonych umiejętności rozpoznawania swojej odrębności lub podobieństwa²¹. Ale czy tylko? Z punktu widzenia biologii, jak i filozofii całkowita tożsamość osoby jest niepowtarzalna. Z punktu widzenia biologii przyjmuje się, że sama tożsamość genetyczna nie stanowi tożsamości biologicznej osobnika. Mutacje spowodowane czynnikami biologicznymi czy środowiskowymi wzbudzają różnorodność biologiczną. Z filozoficznego punktu widzenia założona tożsamość genetyczna nie jest tożsamością osobową. Rozwój osobowości, środowisko społeczno-kulturowe, a także wykształcenie prowadzą do ukształtowania się osób o różnej tożsamości. Klonowanie stanowi naruszenie tożsamości osoby zarówno na poziomie biologicznym, jak i psychologicznym. Na płaszczyźnie biologicznej tożsamość osobowa posiada dwie konsekwencje: posiadanie jednego dziedzictwa genetycznego oraz to, że nikt nie ma takiej władzy nad innymi, iż mógłby decydować o programowaniu jego genomu. Prawdziwe zdaje się być twierdzenie, że dziedzictwo genetyczne nie wyczerpuje całej tożsamości osoby człowieka, ale z pewnością stanowi jego część konstytutywną. Na płaszczyźnie psychologicznej w przypadku tożsamości osobowej chodzi o cały świat osobowości i zdolności psychicznych. Pojawić się tutaj może kwestia tożsamości nieakceptowanej, ale narzuconej przez kogoś²².

Zatem mamy różne rozumienia tożsamości i różne jej rodzaje. Według J. Habermasa²³ rozwój inżynierii genetycznej zaciera antropologicznie głęboko zakorzenione kategoriale rozróżnienie między podmiotem a przedmiotem, między tym, co powstało samo, a tym, co zostało zrobione. Można wysunąć wniosek, iż proces klonowania zagraża etycznej samowiedzy gatunku. Ta ostatnia rozstrzyga, czy nadal będziemy się mogli rozumieć jako osoby zdolne do moralnych sądów i działań. Innym problemem tożsamościowym jest zaburzenie istoty człowieczeństwa na skutek pomieszania genów, także genów w ramach innych gatunków²⁴.

Bardzo ważny jest problem tożsamości świadomościowej. Istota sklonowana będzie do pewnego stopnia pozbawiona poczucia własnej wyjątkowości, niezależnie od różnic powstających w toku jej rozwoju. Klon będzie pozbawiony swojej tożsamości, ponieważ skazany będzie na życie w cieniu swojej kopii, świadomy będzie celowego stworzenia przez kogoś innego, a jego samostereowność ograniczona będzie

21 B. Misztal, *Tożsamość jako pojęcie i zjawisko społeczne w zderzeniu z procesami globalizacji*, [w:] *Tożsamość bez granic. Współczesne wyzwania*, red. E. Budakowska, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005, s. 24 i n.

22 R. Lucas Lucas, *Bioetyka dla każdego*, Wydawnictwo Święty Paweł, Częstochowa 2005, s. 108–110.

23 J. Habermas, *Przyszłość natury ludzkiej: czy zmierzamy do eugeniki liberalnej?*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2003, s. 79.

24 F. Fukuyama, *Koniec człowieka. Konsekwencje rewolucji biotechnologicznej*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2004, s. 286.

przez nieustanne piętno porównywania z oryginałem. Ponadto z punktu widzenia klona, można zastanawiać się nad tym, czyż nie wolałby on być człowiekiem naturalnym. Klon człowieka będzie zależał od pierwowzoru, ale także będzie determinowany swoim stanem zdrowia i nieustanną kontrolą medyczną, skutecznie ograniczającą jego prywatność²⁵. W doktrynie katolickiej można znaleźć i takie twierdzenia, iż w zabiegu klonowania dochodzi do okaleczenia statusu osobowego. Kreowane tą metodą osoby stanowią w swej najgłębszej duchowej treści jedynie kopie, odwzorowanie cudzej indywidualności. Zostają pozbawione tego, co jest najbardziej w osobowej strukturze człowieka swoiste i cenne, tego, że jest on nie tylko jednostką, ale zarazem jednością, odrębnym i niepowtarzalnym światem, w pełni autonomicznym podmiotem istnienia i działania²⁶. Klon w porównaniu z macierzystym organizmem będzie kimś czy czymś wtórnym, pozbawionym oryginalności. Klon nie jest oryginalny, bo oryginalny jest sklonowany prototyp. Klon jest co najwyżej udaną kopią²⁷. Klonowanie ingeruje w tożsamość człowieka na tyle, na ile decydują o niej geny. Klonowanie wykorzystujące jądro komórkowe osoby, która osiągnęła już pewien stopień rozwoju, przyniosłoby trudne do zmierzenia szkody psychologiczne u tak poczętego człowieka, wynikające z relacji wzór-kopia. Człowiek ten wiedziałby lub przynajmniej sądziłby, że wie o sobie za dużo, w wyniku czego mógłby utracić poczucie spontanicznego kształtowania swojej przyszłości²⁸. W procesie klonowania naruszona zostaje indywidualność przez rezygnację z zupełnie nowego potencjału genetycznych możliwości, jaki mógłby pojawić się w wyniku seksualnego poczęcia dziecka. Uboższy staje się nie tylko sklonowany, ale także społeczność, w której wzrasta. Nawet gdyby sklonowany człowiek nigdy nie dowiedział się, w jaki sposób doszło do skonstruowania zarodka, pozostanie już wstępnie pozbawiony jakiejś części szansy na bycie kimś zupełnie wyjątkowym²⁹ poprzez „zaburzenie”, a właściwie brak własnej tożsamości³⁰.

Praktyczne określenie warunków zachowania tożsamości osobowej musi dotyczyć tożsamości w bardzo szerokim zakresie. W podejściu tym powinno się uwzględniać nie tylko czynniki biologiczne i psychologiczne, ale również inne wyznaczniki indywidualności. Wobec powyższego wszystkie procedury biomedyczne powinny uwzględniać kwestię tożsamości istot, wobec których są stosowane. Nie wolno pomijać wynikających z nich implikacji filozoficznych³¹.

25 C. Kościelniak, *Czy klon będzie pozbawiony tożsamości? Czy koniec osoby?*, [w:] *Klonowanie i wykorzystanie komórek macierzystych wyzwaniem dla medycyny, etyki, prawa i społeczeństwa...*, s. 37–39.

26 T. Ślipko, *Zarys etyki szczegółowej. Myśl filozoficzna*. Tom I, *Etyka osobowa*, wyd. II poszerz., Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 248.

27 N.Z. Brzózny, *op. cit.*, s. 98.

28 M. Gałązka, *Prawo karne wobec prokreacji pozaustrojowej*, Wyd. KUL, Lublin 2005, s. 56–57.

29 B. Chyrowicz, *Klonowanie a identyczność osoby*, [w:] *Klonowanie człowieka. Fantazje – zagrożenia – nadzieje...*, s. 153.

30 Szeroko na temat zagrożeń związanych z klonowaniem: *Klonowanie na podstawie rozmów z Haliną Krzanowską i Marianem Tischnerem*, red. D. Strączek, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1998; Z. Wojtasiński, *Człowiek z butli*, „Wprost” 2007, nr 51/52.

31 B. Wójcik, *Tożsamość osobowa a medycyna*, „Medycyna Praktyczna – Psychiatria” 2011/02.

2.2. Dyskryminacja i przedmiotowe traktowanie

W eksperymentach klonowania istnieje zagrożenie zredukowania osoby człowieka do jego funkcji lub struktury, czy też sprawności psychicznych oraz ograniczenie wartości człowieka do jego wyposażenia genetycznego. W odniesieniu do życia ludzkiego każda osoba jest dlatego wartościowa, gdyż jest święta³². Jednak nie jest święta dlatego, że pod względem wyposażenia genetycznego jest wartościowa. O wartości życia decyduje jego nietykalność, poszanowanie, a nie komputerowo dobrany zestaw genów³³. Samo klonowanie może stać się najdogodniejszym instrumentem polityki eugenicznej, umożliwiając już nie selekcję embrionów i modyfikowanie pojedynczych cech człowieka, ale zaplanowanie jego genotypu w całości. Jest to zamach na indywidualność człowieka i jego prawo do unikalnego genotypu. Identyczność genetyczna zostaje sztucznie zaprogramowana. Klonowanie oznacza więc powielanie genotypu człowieka o znanej już historii życia, kogoś, kogo warto było klonować³⁴. Sklonowana osoba i sam klon są oceniane jedynie jako nosiciele genów i ostatecznie zamiennie towary. Ludzie stają się w ten sposób pojemnikami na geny ich rodziców, a rodzice mają prawo do traktowania ich nie jako indywidualne istoty ludzkie, lecz jako istoty, które mogą być dowolnie dzielone lub replikowane³⁵. Eugeniczne przekonania prowadzą do promocji gatunku, a nie osoby posiadającej naturę gatunku *homo sapiens*. Promowane są określone, a więc uznane za pożądane cechy gatunku, których różnorodność może być tak wielka, jak wielość zapatrywań osób podejmujących decyzję o klonowaniu. Wartość poszczególnej osoby mierzona jest według posiadanych przez nią cech, co nasuwa porównanie osoby do egzemplarza gatunku *homo sapiens*³⁶. Stworzenie dziecka doskonałego jest projektem lekarzy leczących bezpłodność oraz naukowców eugeniki i ich zwolenników. Najważniejszym prawem nie jest dla nich prawo reprodukcji, ale prawo każdego dziecka do bycia urodzonym ze zdrową fizyczną i umysłową konstytucją, opartą na zdrowym genotypie, nieprzenośne prawo do zdrowego dziedzictwa. Ludzkie poczęcie i brzemiennosc będą musiały być całkowicie przeniesione do laboratorium, gdzie ludzkie zarodki będą odżywiane, selekcyjonowane, monitorowane, badane, stymulowane, testowane, klasyfikowane, sortowane, aprobowane i w efekcie końcowym rodzone³⁷.

Możliwość wykorzystania manipulacji genetycznych dla nowej formy eugeniki, czyli projektowania ludzi według założonych wzorów i wprowadzania zmian doty-

32 Na gruncie etyki napotykać możemy dyskusje dotyczące świętości życia, czasami stawiane jest pytanie: świętość czy jakość życia, dla przykładu w kontekście rozważań o eutanazji. Szeroko na ten temat: R. Citowicz, *Prawnokarne aspekty ochrony życia a prawo do godnej śmierci*, Wydawnictwo Kodeks, Warszawa 2006; czy też P. Singer, *O życiu i śmierci. Upadek etyki tradycyjnej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1997.

33 M. Koska, *Dylematy etyczne, konfrontacja światopoglądowa a aspekt prawny klonowania*, [w:] *Klonowanie i wykorzystanie komórek macierzystych wyzwaniem dla medycyny, etyki, prawa i społeczeństwa...*, s. 128.

34 M. Gałązka, *Prawo karne wobec prokreacji pozaustrojowej...*, s. 56.

35 J. de Dios Vial Correa, *op. cit.*, s. 121.

36 B. Chyrowicz, *op. cit.*, s. 138.

37 L.R. Kass, *Mądrość oburzenia. Dlaczego powinniśmy zakazać klonowania człowieka*, [w:] *Klonowanie człowieka. Fantazje – zagrożenia – nadzieje...*, s. 190.

czących wyglądu, inteligencji lub długowieczności, grozi rozwinięciem nowych form rasizmu lub produkowania nadludzi, którzy mogliby zagrozić pozostałej, normalnej części społeczeństwa. Eksperymentom genetycznym dokonywanym na ludziach towarzyszy ryzyko, że możemy stracić nad tymi procesami kontrolę i efekty ich mogą obrócić się w dalszej perspektywie przeciw rodzajowi ludzkiemu³⁸.

Klonowanie może prowadzić do kreowania zbyt wielu identycznych ludzi (por. rozważania na temat tożsamości), co stanowi możliwe współcześnie do wyobrażenia zagrożenie dla rodzaju ludzkiego. Przeciwnicy klonowania rozważają tę hipotetyczną sytuację społecznych konsekwencji dowolnego modelowania genotypów, w oderwaniu od warunków życia człowieka i stojących przed nim celów. Klonowanie mogłoby prowadzić do nieuchronnego ograniczania możliwości rozwoju społecznego człowieka i arbitralnego podporządkowania go jednej roli poprzez odpowiednią kompozycję genotypu. Taka sytuacja godziłaby w rozległość możliwości życiowych człowieka, wolność człowieka zostałaby ograniczona, a także samodzielność kształtowania własnego losu. Klonowanie redukowałoby bogactwo naturalne i różnorodność naturalną osobowości ludzkich na zasadach nienaturalnego, ahumanitarnego, narzuczonego genetycznie przeznaczenia. Klonowanie pogłębiłoby wątpliwości dotyczące odwiecznego dylematu: kto ma legitymację do kształtowania ludzkich osobowości i jaka miałyby być ich jakość³⁹.

Naczelna Rada Lekarska w swoim stanowisku nr 21/21/00/III z 15 września 2000 r. w sprawie ochrony genomu ludzkiego stwierdziła, że niedopuszczalne jest:

- patentowanie zapisów genetycznych zawartych w genomie ludzkim;
- wywoływanie dziedzicznych zmian genetycznych u ludzi;
- klonowanie ludzi;
- eksperymentowanie na ludzkich embrionach;
- działania eugeniczne, zwłaszcza selekcja istot ludzkich według kryteriów genetycznych;
- dyskryminacja ludzi ze względu na kryteria genetyczne⁴⁰.

Interpretacja wskazanego powyżej stanowiska NRL może prowadzić do wniosku, że klonowanie prowadzi do dyskryminacji i instrumentalnego traktowania istot ludzkich, tym samym jest zakazane.

Argument przedmiotowego traktowania, instrumentalizacji jest argumentem dość często podnoszonym w debatach nad klonowaniem człowieka. Klonowanie postrzegane jest jako instrument do realizacji czyichś planów, ludzie wyrażają stosunek bezosobowy do klonów, nastawiony wyłącznie na użycie ich do własnych celów. Moralne skrupuły są często odrzucane poprzez chęć leczenia innych ludzi⁴¹.

38 G. Cywińska-Wasilewska, *Podstawowe problemy rehabilitacji i etyka*, Wyd. Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego, Poznań 2004, s. 117.

39 R. Tokarczyk, *op. cit.*, s. 36–37.

40 A. Wnukiewicz-Kozłowska, *Eksperyment medyczny na organizmie ludzkim w prawie międzynarodowym i europejskim*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2004, s. 174.

41 A. Głab, *Etyczne aspekty klonowania ludzi. W nawiązaniu do powieści Kazuo Ishiguro „Nie opuszczaj mnie”*, „Diametros” czerwiec 2012, nr 32, s. 37 i n.

2.3. Godność i integralność człowieka

Wszak wszystkim nam dobrze znane jest twierdzenie, iż źródłem praw człowieka jest przyrodzona człowiekowi godność⁴². Godność osobowa przesądza o naturalnym charakterze praw człowieka. Wynika z tego, iż prawa człowieka są czymś naturalnym. Państwo ich nie tworzy, nie przydziela, lecz jedynie chroni. Nie jest też wstanie ich pozbawić, wpływając jedynie na zewnętrzne objawy korzystania z praw. Godność osobowa jako źródło praw człowieka sprawia, że prawa te przysługują na równi każdemu człowiekowi. Prawa człowieka są zatem uniwersalne podmiotowo⁴³. Jak się zatem ma godność osobowa i integralność człowieka do klonowania?

Koncepcja integralności służy wykazaniu tych aspektów egzystencji ludzkiej, które są szczególnie istotne dla poszanowania wartości fundamentalnej, za jaką uznaje się godność człowieka. Ochrona integralności sprowadza się do nienaruszalności tych wszystkich wartości, które są konstytutywne dla życia i rozwoju człowieka w sensie fizycznym, psychicznym, moralnym i duchowym. Normatywnym wyrazem tak pojmowanej integralności są przepisy o prawach człowieka⁴⁴. Nadanie centralnej roli niezbywalnej i przyrodzonej godności ludzkiej jest cechą charakterystyczną międzynarodowego prawa biomedycznego. Panuje powszechne przekonanie, że przyrodzona godność wszystkich istot ludzkich jest podstawą praw człowieka oraz demokracji⁴⁵. Koncepcja integralności człowieka obok godności ludzkiej pojawia się w większości aktów międzynarodowych dotyczących rozwoju nauk biomedycznych. Ochrona integralności sprowadza się do nienaruszalności tych wartości, które są konstytutywne dla życia i rozwoju człowieka w sensie fizycznym, psychicznym, moralnym i duchowym. Integralność służy wskazaniu tych aspektów ludzkiej egzystencji, które są szczególnie istotne dla poszanowania wartości fundamentalnej, jaką jest godność człowieka. W rezolucji 1993/91 Prawa człowieka a bioetyka z 10 marca 1993 r. Komisja Praw Człowieka ONZ wskazała na zagrożenie dla integralności i godności ludzkiej, które może nieść ze sobą ewolucja nauk o życiu⁴⁶.

Na gruncie szeroko rozumianego prawa międzynarodowego (wliczam w to regulacje prawa Unii Europejskiej) można wskazać wiele przepisów odwołujących się do godności i integralności (ze względu na ramy opracowania nie wymieniam wszystkich aktów prawnych odnoszących się do godności). Jednym z takich aktów jest Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy⁴⁷, akt o charakterze historycznym. Traktat w swojej treści zawarł art. II – 63 zatytułowany *Prawo do integralności człowieka*, który stanowi, iż: „Każdy ma prawo do poszanowania swej integralności fizycznej

42 A. Łopatka, *Międzynarodowe prawo praw człowieka*, Warszawa 1998, s. 9.

43 B. Wierzbicki, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Białystok 1997, s. 104.

44 A. Michalska, T. Twardowski, *Prawo człowieka do integralności genetycznej*, „Państwo i Prawo” 1999, nr 5, s. 39.

45 Należy pamiętać o tym, że prawa człowieka i demokracja wspierają się wzajemnie lub z definicji w inny sposób odnoszą się do siebie. Deklaracja wiedeńska z 1993 r. domaga się uznania, że demokracja i prawa człowieka są „współzależne i wzajemnie się wzmacniają”. Stosunki pomiędzy nimi są jednak złożone. Podobne wartości, takie jak szacunek dla godności jednostki, mogą tworzyć podstawę zarówno praw człowieka, jak i demokracji. M. Freeman, *Prawa człowieka*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2007, s. 88–89.

46 J.E. Kapelańska, *op. cit.*, s. 105.

47 Traktat ustanawiający Konstytucję dla Europy, C310 Tom 47 z 16 grudnia 2004 r.

i psychicznej. W dziedzinie medycyny i biologii, muszą być szanowane w szczególności:

- swobodna i świadoma zgoda osoby zainteresowanej, wyrażona zgodnie z procedurami określonymi przez ustawę;
- zakaz praktyk eugenicznych, w szczególności tych, których celem jest selekcja osób;
- zakaz wykorzystywania ciała ludzkiego i jego poszczególnych części jako źródło zysku;
- zakaz reprodukcyjnego klonowania istot ludzkich”.

Karta Praw Podstawowych⁴⁸ zakazuje reprodukcyjnego klonowania człowieka, natomiast protokół dodatkowy do Konwencji Bioetycznej z 12 stycznia 1998 r. stanowi, iż: „wszelka interwencja zmierzająca do stworzenia istoty ludzkiej genetycznie identycznej z drugą istotą ludzką – czy to żyjącą, czy też zmarłą – jest zakazana”. Porównanie obydwu artykułów może prowadzić do wykładni zawężającej rozumienie klonowania do klonowania reprodukcyjnego, tym samym inny rodzaj klonowania może być dopuszczalny⁴⁹.

Od 1999 r. w dużej części państw członkowskich Rady Europy obowiązuje wspomniana Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie, nazywana Europejską Konwencją Bioetyczną. Konwencja powołuje się m.in. na Powszechną Deklarację Praw Człowieka. Autorzy zapewniają nie tylko o ochronie „godności”, ale także „tożsamości i integralności” wszystkich „istot ludzkich”. Prezentowany dokument wskazał na prymat jednostki wobec społeczeństwa oraz postępu nauki i techniki⁵⁰.

Odwołanie do godności znajdujemy także w Deklaracji w sprawie klonowania człowieka, która została przyjęta 8 marca 2005 r. przez Zgromadzenie Ogólne. Powoływana Deklaracja w preambule odwołuje się do Powszechnej deklaracji w sprawie genomu ludzkiego i praw człowieka z 11 listopada 1997 r., zatwierdzonej 10 grudnia 1998 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. Zgromadzenie Ogólne podkreśla w niej świadomość istnienia dylematów etycznych związanych z rozwojem nauk biomedycznych, szczególnie jeśli chodzi o ludzką godność, prawa i podstawowe wolności człowieka. Konieczne jest zapobieżenie potencjalnym naruszeniom ludzkiej godności wynikającym z klonowania. Państwa członkowskie wezwane zostały do zakazania wszelkich form klonowania człowieka, ponieważ są one sprzeczne z godnością ludzką i ochroną życia ludzkiego. Powinny też zapobiegać wykorzystaniu kobiet w zastosowaniach biologii i medycyny⁵¹.

Protokół dodatkowy do Europejskiej Konwencji Bioetycznej w sprawie zakazu klonowania istot ludzkich stawia w tym samym rzędzie instrumentalne traktowanie istoty ludzkiej i godność człowieka. Mianowicie w Protokole czytamy, iż: „[...] instru-

48 Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 7 grudnia 2000 r., w brzmieniu dostosowanym 12 grudnia 2007 w Strasburgu została uznana za prawnie wiążącą. Sam Traktat lizboński znacznie rozszerzył aksjologię Unii Europejskiej. J.J. Węc, *Traktat lizboński. Polityczne aspekty reformy ustrojowej Unii Europejskiej w latach 2007-2009*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2011, s. 128.

49 J.A. Sobkowiak MIC, *Deklaracja moralności europejskiej w Karcie Praw Podstawowych*, <http://www.jaroslawsobkowiak.pl/wp-c...klaracja-moralności-europejskiej.pdf>.

50 *Prawo europejskie: najważniejsza jest godność człowieka*, <http://tygodnik.onet.pl/31,0,80764,artykul.html>.

51 J.E. Kapelańska, *op. cit.*, s. 25 i n.

mentalne traktowanie istoty ludzkiej poprzez rozmyślne tworzenie istot ludzkich genetycznie identycznych zaprzecza godności człowieka [...]”⁵².

W Protokole dodatkowym do Konwencji Bioetycznej w sprawie badań biomedycznych z 25 stycznia 2005 r. pojawia się odwołanie do godności. Fundamentalną zasadą badań na ludziach jest: wolna, swobodna, świadoma, poinformowana i udokumentowana zgoda na jakąkolwiek interwencję. Myślą przewodnią protokołu jest zachowanie etycznej akceptowalności badań biomedycznych, celem zaś zdefiniowanie i ochrona fundamentalnych praw i godności osób na tym specyficznym polu badań. Protokół przyjmuje, że wolność badań jest ważna nie tylko sama w sobie, ale głównie dlatego, że ma pomóc w ochronie zdrowia⁵³.

3

Współczesna medycyna przekracza granice uznane kiedyś za nieprzekraczalne. Nauka i technika, które rozwijają się dzięki człowiekowi i w środowisku człowieka, stanowią w coraz większym stopniu o jego bycie. Wszelkiego rodzaju eksperymenty medyczne przeprowadzane na człowieku, a także te, których podmiotem jest człowiek, podlegają ocenie moralnej, a także ocenie zgodności z prawami człowieka. W przypadku klonowania człowieka podstawowymi kryteriami są tożsamość, dyskryminacja i przedmiotowe traktowanie, a także godność i integralność człowieka. Godność osobowa stanowi najcenniejsze dobro i największą wartość człowieka. Prawo do poszanowania godności jest jednym z najważniejszych praw człowieka. Godność i wyrastające z niej prawa są jedyną znaną i powszechnie uznaną zasadą moralną we współczesnym świecie.

Dyskusje dotyczące możliwości zastosowania w odniesieniu do człowieka technik klonowania przyniosły wiele nowych pytań dotyczących moralnych aspektów prowadzonych badań. Nie istnieje zbiór efektywnych procedur, które skutecznie uchroniłyby ludzkość przed nadużyciami w dziedzinie inżynierii genetycznej lub przed stosowaniem niedopuszczalnych eksperymentów medycznych. W dziedzinie stosowania nowych technik medycznych potrzebna jest międzynarodowa zgoda oraz elementarny zbiór wartości etycznych jednoczący środowisko medyczne. Współczesny człowiek ma do swojej dyspozycji ogromną wiedzę i wspaniale rozwiniętą technikę. Szybkie przemiany związane z możliwością zastosowania nowych technik w medycynie prowadzą do sytuacji, kiedy etyka, często nawet prawo, nie nadążają za techniką. Pewnych wartości powinny dostarczać standardy w dziedzinie ochrony praw człowieka. One mogą wytyczać drogę, stanowić przyczynek do dyskusji i refleksję nad istotą człowieczeństwa. Przestrzeganie praw człowieka w inżynierii genetycznej, procedurze klonowania człowieka może stanowić swoisty wentyl bezpieczeństwa przed różnymi naruszeniami.

52 Protokół dodatkowy do Konwencji o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej wobec zastosowań biologii i medycyny w sprawie zakazu klonowania istot ludzkich z 12 stycznia 1998 r.

53 G. Michałowska, *Ochrona praw człowieka w Radzie Europy i w Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007, s. 129.

